

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra historie

Bakalářská diplomová práce

Autorka: **Leona Válková**

**POJETÍ VÝCHOVY V DÍLECH
TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO**

THE CONCEPT OF EDUCATION IN WORKS
OF TOMÁŠ ŠTÍTNÝ

Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
a Historie se zaměřením na vzdělávání

Olomouc 2021

Vedoucí práce: **doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.**

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně
a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu, z nichž jsem čerpala.

V Olomouci dne

.....

vlastnoruční podpis

Za vedení této bakalářské práce, cenné rady, připomínky a čas, který mé práci věnoval, děkuji doc. Mgr. Janu Stejskalovi, M.A., Ph.D. Také bych ráda poděkovala své rodině a snoubenci za velkou podporu v průběhu celého mého studia.

OBSAH

Úvod	5
1 VÝCHOVA VE STŘEDOVĚKU	7
1.1 STŘEDOVĚKÝ KONCEPT RODINY	7
1.1.1 POSTAVENÍ OTCE A MATKY V RODINĚ	8
1.1.2 POSTAVENÍ DÍTĚTE V RODINĚ	10
1.2 POJETÍ VÝCHOVY VE STŘEDOVĚKU	12
1.2.1 ÚLOHA VÍRY	12
1.2.2 METODY VÝCHOVY V LITERATUŘE.....	13
1.2.3 VÝZNAMNÁ VÝCHOVNÁ DÍLA POZDNÍHO STŘEDOVĚKU V ČESKÝCH ZEMÍCH	14
2 POJETÍ VÝCHOVY PODLE TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO.....	18
2.1 ŽIVOT TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO.....	18
2.2 DÍLO TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO	19
2.3 POJETÍ VÝCHOVY V DÍLECH TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO.....	21
2.3.1 ÚLOHA OTCE	21
2.3.2 ÚLOHA MATKY	23
2.3.3 CHOVÁNÍ DĚTÍ.....	23
2.3.4 ROZHODNUTÍ PRO JEDEN ZE TŘÍ STAVŮ V MLÁDÍ.....	25
2.3.5 MANŽELSTVÍ JAKO IDEÁLNÍ STAV PRO VÝCHOVU DĚTÍ	26
2.3.6 VDOVEC ČI VDOVA V ROLI VYCHOVATELŮ DĚTÍ	29
ZÁVĚR.....	31
RESUMÉ	35
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	36
PRAMENY	36
LITERATURA.....	36
ANOTACE.....	38

ÚVOD

Tomáše Štítného jsem si jako téma své bakalářské práce zvolila z toho důvodu, že se z historického pohledu jedná o velmi zajímavou a ve své době také ojedinělou osobnost. Tomáš Štítný se totiž jako první odvážil psát své texty v českém jazyce, ačkoli spisy podobného výchovného či náboženského charakteru se do té doby psaly pouze v latině. Kromě jiného se však jedná o autora, který, ačkoli se odvažuje rozebírat křesťanské otázky, ve skutečnosti nedosáhl kněžského svěcení (neměl ani titul mistra), proto byl za své spisy mnohými kritizován, neboť neměl potřebné postavení, aby si takové rozборы mohl dovolit. Záměrem tvorby jeho děl však patrně nebyla snaha o výklad křesťanství jako takového, ale o laický výklad složitých náboženských otázek pro takové vrstvy obyvatelstva, které uměly číst česky, ale už ne latinsky, zejména pak pro děti.

Vzhledem k tomu, že studuji Pedagogickou fakultu, zajímá mě Štítného pojetí výchovy, neboť Tomáš byl nejen laikem, ale hlavně otcem, manželem a později vdovcem. Tato práce nemá za cíl zabývat se Štítného pohledem na náboženství, nýbrž právě na výchovu, přičemž náboženskou otázkou se bude zabývat pouze do té míry, do jaké s výchovou podle Štítného přímo souvisí. Cílem této práce je tak analýza Tomášova pohledu na výchovu dětí a ideální rodinný prostor, který správné podmínky pro výchovu tvoří. Práce si tak klade především otázky jako: jakou roli zaujímá ve výchově dětí otec a matka? Jak se má dítě správně chovat v dětství a dospívání? Jak má vypadat ideální manželství, které tvoří správný rodinný prostor pro výchovu dětí? Jakou roli zaujímá ve výchově dětí vdova/vdovec?

Práce by též měla porovnat, do jaké míry se Štítného pohled na výchovu a rodinu shoduje s dobovými středověkými tendencemi a výchovnými středověkými díly, která v českých zemích v době pozdního středověku vycházela. Z toho důvodu bude v práci nastíněno pojetí středověké výchovy, k němuž mi byly velmi nápomocny práce Pavly Horské a kolektivu *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy* a dílo *Středověký člověk a jeho svět*, které editoval Jacques Le Goff a které se zabývá dějinami každodennosti středověkého člověka. Z dalších prací je třeba zmínit publikace *Středověk v nás* od českého historika Martina Nodla, která se též zabývá středověkými dějinami každodennosti a detailněji rozebírá středověký fenomén pojetí dítěte jako malého dospělého. Nesmím zapomenout také na práci Dany Dvořákové-Malé a kolektivu *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, která rozebírá

postavení žen a dětí v rodině v rámci dvorské společnosti, přičemž místy přesahuje až do raného novověku. Zajímavou prací je také článek Noemi Rejchrtové *Dětská otázka v husitství*, kde autorka rozebírá proměny pohledu na dítě v husitské době, ovšem jedná se o pohled náboženský, ne výchovný v rámci rodiny.

Pro přehled výchovných děl pozdního středověku a literárních žánrů, které se výchovnou tematikou zabývaly, bude využit článek Zdeňka Vaška *Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku v díle čtyř dobových autorů*.

Pro účely této práce budou využita ta Štítného díla, která jsou ve své podstatě výchovná, ne náboženská, neboť tato práce se soustředí primárně na světské prostředí, protože i Tomáš Štítný byl laikem, otcem a manželem. Jedná se především o traktáty *O hospodářovi, o hospodinovi a o čeledi* a *O trojím stavu*. Okrajově bude využit také Tomášův překlad *Života svaté Alžběty*, neboť právě ji dává Štítný dětem za příklad hodný následování. Mezi Tomášovy práce věnované hlavně dětem řadíme také *Řeči besední*, nicméně tato práce, ačkoli se jedná o dialog otce s dětmi, vykládá dětem čistě náboženské otázky o Bohu a svaté Trojici a napomíná, aby se děti vyvarovaly hříchu, případně své hříchy odčinily. Převážně náboženské aspekty se nevyskytují ve Štítného překladu *Knížek o hře šachové*, nicméně tohle dílo pojednává hlavně o tom, jak by se měli chovat panovník a jeho žena, jaké by měli mít vlastnosti, či jaké by naopak mít neměli, nezabývá se však pohledem na dítě a rodinu. Další Štítného texty, o kterých bude v práci pojednáno, jsou převážně náboženského charakteru, proto nebudou pro rozbor Štítného pohledu na výchovu a rodinný prostor využity.

Z prací, které se zabývají podobnými tématy jako tato bakalářská práce je třeba zmínit bakalářskou práci Markéty Kurkové *Ženy a rodinný prostor v díle Tomáše Štítného*, která se však zabývá primárně ženami a rodinný prostor rozebírá již pouze z pohledu ženy jako matky. Štítného pojetím ideálu ženy se ve své diplomové práci *Reprezentace ideálu ženy ve staročeské legendě o svaté Alžbětě* zabývá také Markéta Kolářová. Srovnání Štítného překladu *Života svaté Alžběty* a původního spisu Dietricha z Apoldy se ve své diplomové práci *Pramen Života svaté Alžběty Tomáše Štítného ze Štítného a didaktická funkce díla* věnuje Barbora Hanzová.

1 VÝCHOVA VE STŘEDOVĚKU

1.1 STŘEDOVĚKÝ KONCEPT RODINY

Ve středověku fungovala rodina jako základní stavební jednotka společnosti, protože měla několik velmi důležitých funkcí: zajišťovala reprodukci obyvatelstva, vychovávala děti, nabývala a spravovala majetek a její členové si vzájemně pomáhali. Rodinu tvořila domácnost, respektive skupina osob, která sdílela bydlení a zpravidla mezi sebou měla nějaké příbuzenské vztahy. Tato domácnost musela též jako jednotka společně odvádět daně daňovým úřadům.¹

Mezi venkovskou a městskou rodinou panovaly určité rozdíly. Mezi ty hlavní patří zejména to, že na venkově byla domácnost spjata s vlastnictvím domu, kdežto ve městech tomu tak být nemuselo.² Na venkově bylo také poměrně větší procentuální zastoupení velkých domácností než těch malých.³

Typologii rodin si můžeme ukázat na příkladu Toskánska, kde byla v první polovině 15. století nejběžnější rodina úplná. Jejím jádrem byl manželský pár s dětmi a dalšími příbuznými (například sourozenci manželského páru), přičemž součást domácnosti tvořili často také sloužící či tovaryši. Další typ představuje neúplná rodina, již lze charakterizovat jako nějakým způsobem osaměle žijící osoby. Jednalo se tak například o domácnosti vdov (případně vdovců) či společně žijící sourozence, kteří v domácnosti zůstali po smrti otce. Posledním a též velmi hojně zastoupeným typem především na venkově byly domácnosti složené, v nichž žilo pohromadě více manželských párů, přičemž se většinou jednalo o ženaté syny, kteří ve své rodné domácnosti zůstávali se svými novými rodinami po boku svých rodičů.⁴

Všechny tři typy domácností se vzájemně prolínaly – nejprve se jednalo o jednoduchý úplný typ (mladý pár s dětmi), který se postupně transformoval ve složitější patriarchální systém, jež se udržoval až do smrti či pokročilého stáří rodinného přednosty (otce původní jednoduché rodiny). Pak se domácnost přetvořila na společné soužití sourozeneckých rodin, které se následně rozpadaly na jednoduché rodiny, jež započaly celý tento cyklus zase od začátku. Zejména ve městě byl kladen důraz na zachování rodinného majetku, proto se soužití sourozeneckých rodin

¹ HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 219.

² Tamtéž

³ Tamtéž, s. 221.

⁴ Tamtéž, s. 222.

udržovalo co nejdéle, jelikož domy byly většinou dostatečně velké pro tak početné soužití, jež představovalo i úspornější náklady na život. Pokud se následně některý ze sourozenců se svou rodinou odstěhoval, mnohdy si pořídil bydlení v sousedství, a to často dokonce se společným vchodem, čímž se rodinný majetek ještě rozrostl a byla posílena moc rodu v daném městě.⁵

1.1.1 POSTAVENÍ OTCE A MATKY V RODINĚ

Žena byla v rodině na rozdíl od muže méněcenná. Dá se říct, že toto vnímání ženy bylo ve středověku ovlivněno i křesťanstvím, které bralo ženu jako nositelku odpovědnosti za prvotní hřích. Vycházelo se ze slov svatého Pavla v Listu Efezským, kde píše, že „muž je hlavou ženy“.⁶

„Ať už byla žena selkou, urozenou paní či světící, definovalo ji v první řadě její tělo, pohlaví a rodinné vztahy. Právní postavení a každodenní etika manželek, vdov či panen závisely na jejich vztahu vůči muži či skupině mužů.“⁷

Ve středověku číhala smrt na každém kroku, ať už se jednalo o různé epidemie či špatné životní a hygienické podmínky. Nejdůležitějším úkolem manželky tak bylo родit děti, aby došlo k zajištění růstu populace, proto se věk, kdy ženy vstupovaly do manželství, postupně snižoval, neboť mladé ženy disponovaly vyšší úrovní plodnosti. Vzhledem k tomu, že úmrtnost dětí byla velmi vysoká, musely manželky родit co nejvíce, proto prakticky polovinu života vdané ženy do čtyřicátého roku zabíralo těhotenství.⁸

Žena měla být vychovávána po celou dobu svého života, což byl oproti mužům, jichž se výchova týkala pouze v chlapeckém věku, velký rozdíl. Zatímco muž se stával v dospělosti vychovaným, roli ženského vychovatele zaujímal po otci její manžel.⁹ Manželka proto musela svého muže vždy a za všech okolností poslouchat a ctít. Muž byl stvořen Bohem jako první a je tak božím obrazem, žena byla stvořena až z jeho žebra, tudíž se musí silnějšímu a dokonalejšímu muži podřídít.¹⁰ Jedinou výjimku

⁵ Tamtéž, s. 223.

⁶ LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*. Vydání třetí, ve Vyšehradu druhé. Přeložil Josef ČERMÁK. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 379.

⁷ LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 241.

⁸ Tamtéž, s. 250 – 253.

⁹ BLECHOVÁ, Lenka: *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel. Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan a kol.: *Ženy a děti ve dvorské společnosti*. Praha: Historický ústav, 2015, s. 25.

¹⁰ LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk...* s. 258.

z poslušnosti tvořil případ, kdy muž ženu nutil při tělesném styku k poloze, která zabraňuje početí dítěte, či ve které zaujímá žena pozici nějakého zvířete nebo pozici mužskou. V takovém případě byla žena povinna svého manžela neuposlechnout, a to i za cenu, že by riskovala vlastní život.¹¹

Lékaři doporučovali manželům zdrženlivost, což však neznamenal, že by byla z manželství úplně vypuzena vášně a touha, nicméně musely být drženy v určitých mezích. Muži měli „užívat své ženy dobře“, neboť ženské tělo, stěžejní nástroj pro plození potomků, bylo vlivem ženského nedokonalého rozumu nestálé a podléhalo jistým požadavkům, kterým musel manžel, tedy ženin pán, vyhovět, ale zároveň nepodlehnout vášni, jež by mohla podkopat jeho autoritu vůči manželce.¹²

Místo ženy patřilo do společné domácnosti, jejíž chod měla jako manželka na starost. Zatímco muž, živitel rodiny, obstarával finanční prostředky zvenku (zaměstnání, podnikání), žena měla za úkol o tyto nashromážděné prostředky pečovat a dohlížet na jejich uvážlivé použití. „*Dobrou manželkou je tedy chytrá, poslušná a mírná žena, která dokáže hospodařit s prostředky, jimiž muž zvnějšku zásobuje domácnost.*“¹³ Tento ideál však neplatil obecně, neboť ženy mnohdy za účelem uživení rodiny musely pracovat také. Na venkově zastávaly těžkou práci na polích či vypomáhaly v řemeslných dílnách svých manželů. Výše postavené ženy se zase musely naučit příst nebo šít, aby doma jen tak nezahálely a neměly hříšné myšlenky. Produkty takové práce (nebo přímo mzda za odvedenou práci ženy zaměstnané jako přadleny) byly zejména u nižších vrstev využity jako další příjem do rodinného rozpočtu.¹⁴

V rodinách existoval v období vrcholného středověku mezi manželi často jistý věkový rozdíl, což způsobilo, že si manželé nebyli úplně blízcí. Žena se běžně nevměšovala do manželových záležitostí, měla na starosti domácnost, a to také vedlo k jejímu blízkému vztahu s dětmi, jež k ní tíhly podstatně více než k otci, který vyřizoval pracovní záležitosti zpravidla mimo domov. Vzhledem k onomu věkovému rozdílu mezi manželi dorůstaly často nejmladší děti již bez otce jen s matkou vdovou a svými sourozenci. Děti tak strávily podstatnou část svých dnů převážně se ženami, ať už se jednalo o matku, služky či starší sestry, které působily v domácnosti jako

¹¹ Tamtéž, s. 254.

¹² Tamtéž, s. 257–258.

¹³ Tamtéž, s. 258.

¹⁴ Tamtéž, s. 260–261.

matčina pravá ruka a pomáhaly s péčí o ty nejmladší.¹⁵ Matka měla za úkol děti také vychovávat, což však spočívalo převážně v tom, že jim měla jít příkladem – být zbožná a poslušná. Též dohlížela na služebnictvo, pokud se v domácnosti vyskytovalo, měla právo a povinnost ho potrestat, pokud neprovádělo správně přidělenou práci či nějakým způsobem poškozovalo čest a dobrou pověst rodiny.¹⁶

Platila zásada, že v domácnosti vládne muž. Pokud tomu tak nebylo, respektive pokud žena svého muže neposlouchala, podváděla ho, manipulovala s ním či se na něm dopouštěla násilí, musel onen muž podstoupit obřad jízdy na oslu, který byl rozšířený po celé Evropě. Spočíval v tom, že muž projel vesnicí na oslu, přičemž na něm seděl obráceně a držel ho za ocas, což mělo za účel očistit se z nezvládnuté role manžela skrze zesměšnění, neboť neposlušnost žen obecně narušovala přirozený řád světa, za což musel být muž potrestán, když to dopustil.¹⁷

1.1.2 POSTAVENÍ DÍTĚTE V RODINĚ

Dětství, jak ho známe dnes, ve středověku prakticky neexistovalo.¹⁸ „... ve středověku bylo dětství nedůležitou a krátkou fází lidského života. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo všemi různými způsoby začleňováno do společnosti dospělých.“¹⁹ Kromě období, které Jan Hus označoval jako dobu od narození až do „zubov vzrůstu a do řeči“ bylo dítě tzv. malým dospělým, což se změnilo až mnohem později.²⁰

Rodiče (zejména otec) přistupovali ke svým dětem jako k pokračovatelům rodu, s čímž souvisely také ekonomické a majetkové zájmy, neboť děti následně majetek svých rodičů dědily a musely o něj náležitě pečovat. Již v útlém věku bylo na děti spoléháno jako na potřebnou pracovní sílu v domácnosti, která nejenže vypomáhala s prací jako takovou (zpravidla pomoc otcům v řemesle, v obchodě či s pasením domácích zvířat a jinými hospodářskými pracemi), ale též se plně angažovala v pomoci matce s výchovou a péčí o mladší sourozence. Pokud rodina nedisponovala hospodářstvím, řemeslnickou dílnou či obchodem, resp. se jednalo o rodinu chudších poměrů, odcházely děti z domu již kolem desátého roku života,

¹⁵ HORSKÁ, Pavla a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy...* s. 228–229.

¹⁶ LE GOFF, Jacques (edit.): *Středověký člověk...* s. 259.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy...* s. 382.

¹⁹ NODL, Martin: *Středověk v nás*. Praha: Argo, 2015, s. 35.

²⁰ Tamtéž.

aby si našly vlastní zdroj obživy. Ten zpravidla nacházely v sousedství či u příbuzných, proto úzké sepětí s rodinou zůstávalo zachováno.²¹

Nelze však říct, že by rodiče k dětem neměli citový vztah, jaký je nám známý z dnešních poměrů. Zejména matky trávily se svými dětmi prakticky celé dny, brávaly si je s sebou například k práci na poli a spaly s nimi ve společném lůžku, přičemž bohužel v některých případech docházelo k zalehnutí dítěte.²² Velké obavy panovaly též o zdraví dítěte, přičemž zde hrály matky hlavní roli pouze v péči o nemocné dítě, o nějž se staraly doma. Pokud bylo nutné vyhledat pomoc mimo domov, zajišťoval ji otec.²³ Ve srovnání s dnešní dobou jsou role otce a matky v otázce zdraví dítěte vyvážené. V zámožnějších rodinách však běžně docházelo k tomu, že matky dávaly své narozené děti na několik let ke kojné, aby upevnilly své zdraví, mohly se podílet na společenském životě a netrpěly fyzickou zátěží, již péče o kojence obnáší, což budí dojem obecné lhostejnosti, která byla ke kojencům chována. To bylo patrně způsobeno vysokou úmrtností novorozeňat a kojenců, která tak nevyvolávala přílišný zármutek. Oplakávána byla zpravidla úmrtí pouze starších dětí.²⁴

V kontrastu s citovou vazbou k dětem je však nutné zmínit časté úmyslné vraždy novorozeňat, k nimž docházelo většinou kvůli nechtěnému těhotenství. Běžně se stávalo, že byly služky dohnány hospodářem k tomu, aby s ním měly pohlavní styk. Následné ponížení či nátlak hospodáře a jeho rodiny dohnal služku k pokusům o vyvolání potratu či v případě nezdaru o infanticidu. Ve výjimečných případech však byly ženy nuceny k infanticidě i vlastním manželem, který jednoduše nechtěl nebo si nemohl dovolit žít další dítě. Zavraždění dítěte bylo v českých zemích velmi přísně trestáno, konkrétně zahrabáním zaživa (mnohdy i s tělem zabitého dítěte) či vražením kůlu do těla.²⁵

Velkou roli ve vnímání dítěte jako malého dospělého hrálo křesťanství. Obraz Ježíše, jenž vychází z evangelií jako moudrý a rozumný chlapec, který konkrétně podle Lukášova evangelia vedl neuvěřitelně hluboké a rozumné debaty o výkladu víry s židovskými duchovními v chrámu, se velmi odrazil i v životech svatých, jež byly předkládány jako ukázka příkladného života. Následovala apokryfní evangelia,

²¹ Tamtéž, s. 36–38.

²² Tamtéž, s. 38.

²³ Tamtéž, s. 40.

²⁴ HORSKÁ, Pavla a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy...* s. 229.

²⁵ NODL, Martin: *Středověk v nás...* s. 42–43.

kde však bylo zdůrazněno, že Ježíš měl v dětském věku též lidské vlastnosti, které zahrnovaly zlobení a rozpustilost, jaké jsou u dětí běžné, byl tedy jedním z nás.²⁶

Po vzoru Ježíše a světců byly do pozice malých dospělých stavěny v obrovském měřítku hlavně děti z aristokratických rodin, kde z důvodu zajištění nástupnických práv docházelo k velmi brzkým sňatkům aristokratických potomků a též k raným korunovacím.²⁷ Příkladem může být Václav IV., který byl korunován již ve dvou letech.²⁸

Podle kanonického práva mohl být právoplatný sňatek uzavřen již od sedmi let.²⁹ U šlechtických rodin tomu bylo obdobně, oproti tomu v městském prostředí byla tato hranice posunuta. Například ve Starém Městě pražském byla od roku 1350 stanovena zletilost mužů na osmnáctý rok věku, zletilost žen pak na rok patnáctý.³⁰ Sňatky musely být po dovršení čtrnácti let u chlapců a dvanácti let u dívek stvrzeny manželským slibem a samozřejmě také pohlavním stykem. Naplňování manželství a následné brzké a opakované těhotenství dívek mohlo nejen poškodit jejich zdraví, ale také psychiku, což mohlo vést až k panickému strachu z pohlavního styku. To se týkalo také chlapců, u kterých mohlo dojít k dočasné či trvalé impotenci. Po 4. lateránském koncilu již nebylo nutné, aby manželství nezletilých dětí stvrdil pohlavní styk, přesto k němu byly děti často nuceny alespoň symbolickým ulehnutím v rouše Adamově vedle sebe či na sebe.³¹

1.2 POJETÍ VÝCHOVY VE STŘEDOVĚKU

1.2.1 ÚLOHA VÍRY

Ze středověku známe učení o trojím lidu. Mezi jednotlivými stavy panovaly velké rozdíly nejenom ve společenské otázce, ale také ve výchově. Jedno však měly všechny stavy společné, a sice křesťanství. Antické prvky výchovy se objevují také, nicméně jen ty prvky, jež jsou v souladu s vírou v Boha. Také středověké školy spadaly pod působení církve, ať už se jednalo o školy církevní (klášterní, katedrální,

²⁶ Tamtéž, s. 43–44.

²⁷ Tamtéž, s. 52–56.

²⁸ REJCHRTOVÁ, Noemi: *Dětská otázka v husitství*. In: Československý časopis historický. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV. 28, č. 1, 1980, s. 56.

²⁹ NODL, Martin: *Středověk v nás...* s. 56.

³⁰ REJCHRTOVÁ, Noemi: *Dětská otázka v husitství...* s. 57.

³¹ NODL, Martin: *Středověk v nás...* s. 56–57.

farní) nebo univerzity. Městské školy byly sice zaměřené praktičtěji a vyučovalo se v mateřském jazyce, výuka náboženství však zůstala zachována.³²

Podstata a potřeba výchovy je z hlediska víry zakotvena již ve Starém zákoně. Člověk byl na rozdíl od zvířat či živelů obdarován vůlí, aby mohl měnit svou podstatu. Pokud se rozhodne stát dobrým člověkem a naplnit tak svou podstatu, stane se obrazem Božím, ale pokud ne, nestává se lidským, a tudíž svou podstatu nenaplní. Je proto velmi důležité na člověka vhodně působit, aby krácel po té správné Boží cestě. Toto vhodné působení měli zajistit především rodiče, kteří museli své dítě vést k účtě a lásce k Bohu, která ve své podstatě dává lidskému životu smysl, neboť člověk je po zásluze odměněn spásou. Rodiče tak své děti neměli učit pouze praktické dovednosti, aby se uživily, ale také čtení a psaní, aby dětem zpřístupnili posvátné Boží texty.³³

Ježíš Kristus následně poukázal na to, že i když se člověk odvrátí od Boha, Bůh se neodvrátí od člověka, neboť Bůh je vždy schopen odpouštět, což si člověk může zasloužit pokáním, a dojít spásy stejně jako člověk, jenž se od Boha neodvrátil. Výchovný potenciál tak má Ježíšovo učení především v tom, že když se člověk setká s Boží milostí, z vlastní vůle pak touží po naplnění své podstaty a chce se stát Božím obrazem. Tato Boží milost se projevila nejen u samotného Ježíše Krista, když na sebe vzal všechny hříchy lidstva, nechal se ukřižovat a následně byl milosrdným Bohem vzkříšen z mrtvých, ale můžeme ji pozorovat v laskavém jednání každého člověka, který se chová v souladu s Bohem, čímž ovlivňuje i lidi kolem sebe.³⁴

1.2.2 METODY VÝCHOVY V LITERATUŘE

Vzhledem k tomu, že panovnické a šlechtické děti byly ve středověku vzdělávány individuálně, vznikala k tomuto účelu díla zaměřená na jejich výchovu. Tato díla vznikala v západní Evropě již od 9. století, v českých zemích se s nimi však setkáváme až od 14. století. Jsou dokladem toho, že středověcí myslitelé si uvědomovali odlišnost dítěte a dospělého a věděli, že proces, kdy se z dítěte stává dospělý, lze vhodným působením ovlivnit. Díla však povětšinou obsahovala spíše souhrny vlastností či ctností, které by si mělo dítě osvojit, aby z něj jednou vyrostl dobrý šlechtic či panovník. Málokdy však obsahovala také „návod“, jak dosáhnout

³² JŮVA, Vladimír jun. – JŮVA, Vladimír sen.: *Stručné dějiny pedagogiky*. 5. rozš. vyd. Brno: Paido, 2003, s. 17.

³³ HÁBL, Jan – JANIŠ, Kamil: *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 22–23.

³⁴ Tamtéž, s. 24–25.

toho, aby si dítě tyto vlastnosti osvojilo.³⁵ Na příkladu Mistra Jana Husa však můžeme vidět, že vznikala i díla určená primárně poddaným či řeholnicím, nicméně se nejedná o příliš častý jev.

Žánr popisující příklady správného chování se nazývá *exempla*. Tento žánr obsahuje většinou krátké příběhy, jež velebí určitou vlastnost, kterou by si měl čtenář osvojit, přičemž však může předkládat i špatné příklady chování, jichž je třeba se vyvarovat. Z takového krátkého příběhu zpravidla plyne ponaučení.³⁶

Další žánr představují tzv. *knížecí zrcadla*, která byla sice určena primárně panovníkům, potažmo jejich potomkům, ale rozšířila se i do širších kruhů. Jsou psána většinou v podobě dialogu a nejedná se o typický pedagogický spis, neboť v nich nenajdeme vyloženě způsoby výchovných opatření, ale spíše výčty vlastností, které by si mělo dítě osvojit, případně postupy, jak takových vlastností dosáhnout.³⁷

V pozdním středověku mají své kořeny ještě tzv. *manželská zrcadla*, která se rozšířila až v novověku. Jedná se o žánr poskytující jistý návod, jak by se měli chovat partneři v manželství nejen k sobě navzájem, ale také ke svým dětem, přičemž základní rady mají svůj původ v Bibli.³⁸

1.2.3 VÝZNAMNÁ VÝCHOVNÁ DÍLA POZDNÍHO STŘEDOVĚKU V ČESKÝCH ZEMÍCH

Velké množství výchovných textů bylo vytvořeno za vlády Karla IV., přičemž se jednalo jak o jeho vlastní texty, tak i o texty sepsané na Karlovu objednávku. Karel IV. byl panovníkem, který kladl velký důraz na výchovu svého nástupce, na něhož se obrací i ve svém autobiografickém díle *Vita Caroli*, kde přímo předkládá své vlastní nerozváženosti, z nichž by se měli jeho potomci poučit. Na životopis Karla IV. je tak možné nahlížet i jako na knížecí zrcadlo, neboť obsahuje výčty správných příkladů chování včetně výzev ke zbožnosti, na které je zde též kladen důraz, neboť podle Karla správně panuje pouze takový panovník, jenž jedná v souladu s Božím zákonem. Velmi důležitým se jeví poznatek, že Karel IV. podněcoval k tomu,

³⁵ VAŠEK, Zdeněk: *Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku v díle čtyř dobových autorů*. Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Roč. 56, č. 1, 2016, s. 47–49.

³⁶ Tamtéž, s. 50.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ JADRNÁ-MATĚJKOVÁ, Hana: „Když se manželé jeden k druhému tak chovají, budou se vždycky dobře míti...“ *Ideály a praxe raně novověkého manželství*. Dějiny a současnost. 41, č. 4, 2019, s. 15.

aby byly děti vychovávány již od útlého věku, neboť právě vyvarováním se hříchu v dětství je možné předejít tomu, aby se z dítěte stal špatný dospělý člověk. Je tedy jasné, že Karel ponouká k vyvarování se hříchu a naplňování křesťanských ctností, již však nemluví o tom, jak lze výchovu vést, aby hřešení v útlém věku předcházela. Nesmíme opomenout ani spis *Morality*, jež je kombinací rad s knížecím zrcadlem a ve své podstatě oslavuje stejné ctnosti jako *Vita Caroli*, jimiž jsou především zbožnost, čest, střídmost a věrnost, která je zde nahlížena i v otázce manželství. *Morality* jdou však mnohem více do hloubky co se týče konkrétních vladařských situací, z nichž by si měl budoucí panovník vzít příklad. To může být způsobeno také tím, že *Vita Caroli* sepsal Karel v době svého mládí, zatímco *Morality* již jako stárnoucí muž, který si uvědomuje úskalí vladaření a ví, že aby své potomky naučil správně vládnout, musí jim dát konkrétní příklady, nejen pouhý výčet vlastností, jež by si měli osvojit. Posledním důležitým spisem, který vznikl za doby vlády Karla IV. je *Karlovo knížecí zrcadlo*, které už však pravděpodobně vzniklo na objednávku, přičemž sám Karel nejspíše pouze zadal instrukce k obsahu. Dílo je adresováno mladému králi, jehož jméno sice není zmíněno, nicméně z kontextu je zřejmé, že se jedná o mladého Václava IV., a obsahuje opět výčet vlastností, jichž by se měl mladý panovník držet – především spravedlnost, statečnost a laskavost.³⁹ Musíme si však uvědomit, že zmíněná díla nereflktují proces výchovy jako takový, jedná se spíše o cíle, jichž by měla tato výchova dosáhnout.⁴⁰

Na počátku 15. století po uvalení klatby na Mistra Jana Husa sepisuje tento významný autor dílo *Dcerka*, které vzniklo patrně pro řeholnice. Jedná se o spis vybízející ke střídmu životu v souladu s Bohem. Velmi zajímavá je kapitola o svědomí, jež může být velmi poškozeno, pokud se dívka nevyvaruje smělosti. Prostředkem k pokornému životu je tedy eliminace hříchu smělosti, který odvrací ženy od Boha. V Husově pojetí je však cítit kritika vyšší společnosti, které podle něj chybí pokora a označuje za hřích i chování, které podle Bible žádným hříchem není. Na spis je proto nutné nahlížet v kontextu rozporu Husova učení s církví. Velmi zajímavý je také Husův pohled na vyváženost duchovních a základních lidských potřeb. Příliš chudý člověk netáhne k duchovní potřebě, jelikož nemá zajištěné základní potřeby, příliš bohatý člověk zase netáhne k duchovním potřebám, protože je natolik zajištěný,

³⁹ VAŠEK, Zdeněk: *Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku...* s. 52–53.

⁴⁰ Tamtéž, s. 53.

že se cítí šťastný, což může být příčinou snadnějšího podlehnutí hříchu. Pro vyvarování se hříchu je tedy dobré ocitnout se někde uprostřed, aby měl člověk uspokojeny jak duchovní, tak základní potřeby. V těchto názorech dochází k propojení filosofie, psychologie i náboženství. Dalším prostředkem vyvarování se hříchu je posilování duše v oblasti víry, neboť tělo je soustavně pokoušeno a sváděno k hříchu, jen duše může odolat a uchránit i tělo. Pokušení odolá nejlépe ten, kdo nadevše miluje Boha, což lze dokázat dodržováním přikázání. Pokud už k hříchu došlo, pomůže jediné upřímné pokání.⁴¹

V polovině 15. století si velmi velkou pozornost vysloužilo dospívání nového krále Ladislava Pohrobka, jež se stalo předmětem zájmu mnoha osob (z řad zástupců zemských obcí i z řad inteligence), které se chtěly na jeho výchově podílet přímo, aby mohly mladého krále případně ovlivnit. Jednou z takových osob byl i italský biskup (později papež Pius II.) a humanista Aeneas Silvius Piccolomini, který v roce 1450 sepsal spis *Pojednání o výchově dítek*, jež však nelze žánrově zařadit mezi knížecí zrcadla ani mezi exempla, byť poradní charakter má, nicméně se jedná spíše o pamětní spis, který se věnuje výchově chlapců v průběhu celého dětství od narození a má podobu dopisu samotnému mladému králi. Piccolomini klade velký důraz na vzdělání, jež považuje za nejdůležitější aspekt výchovy (zejména výuka jazyků, řečnictví a vybraných příběhů z historie), neboť vzdělání je to, co král potřebuje nejvíce pro dobrou vládu. Proto je velká pozornost přikládána také výběru správného učitele, který by neměl k výuce přistupovat emotivně, zříct se nevlídnosti, též by neměl svého žáka bít, přesto je na místě umírněná přísnost. Prostředkem motivace by měla být pochvala a příklady z historie, z nichž zmiňuje především antické příběhy a nepřiklání se tak k církevním hodnotám tolik jako Karel IV. Chlapci se však mají vzdělávat nejen vědecky, ale i tělesně (hry s míčem, otužování, správné držení těla, zvykání si na nepohodlí). Zdůrazňoval, aby se dětem nepodávalo víno, které působí neblaze na jejich tělo. Piccolomini samozřejmě též zmiňuje nutnost vést děti ke zbožnosti již od raného věku, nicméně není na to kladen citelný důraz. Důraz však klade v závěru na tzv. etickou filosofii, která je u jiných děl právě součástí zbožnosti, tudíž není třeba jí věnovat zvláštní pozornost. Jedná se o svědomí, které by mělo jedince pohánět k morálnímu jednání, jež si lze osvojit právě pomocí vštěpovaných náboženských

⁴¹ MALÍKOVÁ, Hana: *Štítý a Hus o ženách a dívkách* [online]. České Budějovice, 2009 [cit. 2021-03-24]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/we8bkj/405596>. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Věra POSPÍŠILOVÁ, s. 9–21.

zásad již od raného věku. Na rozdíl od jiných děl vrcholného středověku je patrný silný vliv humanismu a renesance, který se tolik neobrací k Bohu.⁴²

Velmi významné je i dílo univerzitního mistra Pavla Žídka, který působil na dvoře Jiřího z Poděbrad, jenž ho také pověřil sepsáním *Jiřího správovery* (1470). Toto dílo by se dalo zařadit jako pamětní spis s prvky rad týkajících se správného života, životosprávy a vlády. Ve dvou kapitolách nalezneme také doporučení pro výchovu královských dětí, z nichž mají být vychováni dobří vládci opět prostřednictvím výchovy ke zbožnosti skrze modlitby. Byť Žídek pobýval v Itálii, humanistické myšlenky mu nebyly příliš vlastní, proto se spis obrací hlavně k náboženské otázce. Opět se jedná převážně o výčet vlastností nebo vzorců chování, jež by si měli budoucí vládci osvojit – mezi nejdůležitějšími můžeme uvést například střídmost mluvy, vyvarování se nevhodné zábavy apod. Budoucí vladař se musí učit latině, umění vlády a konzultovat svá rozhodnutí se šlechtou. Menší pozornost je zde věnována také dívkám, přičemž je zmíněno především vyvarování se pýchy, chamtivosti, přílišného debatování, přejídání se a opilství. Ke vzdělání v oblasti čtení a náboženství by měly být dívky vychovávány v klášteře. Též by se měly naučit i nějakou manuální práci, např. vyšívání. Z díla číší silná, ne však ve své době ojedinělá, konzervativnost.⁴³

⁴² VAŠEK, Zdeněk: *Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku* ... s. 57–60.

⁴³ Tamtéž, s. 60–62.

2 POJETÍ VÝCHOVY PODLE TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO

2.1 ŽIVOT TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO

Rok narození ani smrti Tomáše Štítného není přesně znám. Podle údajů uvedených v jeho spisech se můžeme domnívat, že se narodil v roce 1331 a zemřel roku 1401, existuje však více názorů. O jeho původu víme jen toliko, že pocházel z chudší větve kmene Benešoviců, o jeho příbuzných se však dozvídáme pouze z toho, co Štítný sám píše ve svých dílech. Na své rodiče vzpomíná v souvislosti s dobrou výchovou a vzděláním, které mu zajistili, též můžeme soudit, že měl dobrý vztah se svou babičkou, na kterou vzpomíná jako na „předobrou“ ženu.⁴⁴ Tomáš měl pravděpodobně tři sestry: Peltrátu, Dorotu a Annu⁴⁵. Peltráta po svém bratrovi pravděpodobně převzala dvůr s tvrzí ve Štítném (v okrese Pelhřimov) a od roku 1384 zhruba do roku 1414 řídila rožmberský špitál v Třeboni.⁴⁶

O základní vzdělání a křesťanskou výchovu se Tomášovi postarali jeho rodiče, další vzdělání pak nabyl v Praze, avšak titul mistra nezískal – jak sám uvádí ve svých spisech, tak o to ani neusiloval. Přesto se však velmi vzdělával ať už hojnou četbou, rozmlouváním s mistry či posloucháním kazatelů jako byli Konrád Waldhauser nebo Jan Milič z Kroměříže, který mu byl duchovně velmi blízký. Následně začal psát knihy výchovně-náboženského charakteru, a to výhradně v českém jazyce. Kromě vlastních spisů však také překládal z latiny, nicméně jeho překlady nebyly doslovné, nýbrž spíše volné a často s vynechanými pasážemi nebo naopak změnami či doplněními o vlastní postřehy. Štítného díla jsou určena především jeho dětem, ale podle jeho vlastních slov pak i „každému, komuž by byly k utěšení,“ z čehož můžeme soudit, že Štítného záměrem bylo, aby jeho díla četly i rodiny podobného postavení jako byla ta Tomášova. Často se zmiňuje, že za své knihy sklízel pochvalu, ale pravděpodobně mnohem častěji kritiku od náboženských představitelů, kteří mu vyčítali, že není v oprávněném postavení mistra či kněze, aby mohl psát takové výchovně-náboženské

⁴⁴ GEBAUER, Jan: *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923, s. 7–8.

⁴⁵ F. M. Bartoš však narozdíl od Gebauera považuje Annu za Tomášovu švagrovou, neboť Peltráta mluví v roce 1414 jen o jedné sestře, a sice o Dorotě. Stejně tak se Bartoš ohrazuje proti datu Štítného narození a úmrtí, které klade do roku 1355 a domnívá se, že Štítný mohl přežít i rok 1409: KAŇÁK, Miloslav – ŠIMEK, František: *Osobnost a dílo Tomáše ze Štítného*. In: ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné*. František Šimek (ed.). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 15–17.

⁴⁶ GEBAUER, Jan: *O životě a spisích Tomáše ze Štítného...* s. 11.

texty. Nemluvě o tom, že je psal v češtině, byť bylo zvykem, že se podobné texty psaly v latině.⁴⁷

Do manželství vstoupil Tomáš Štítný patrně v roce 1355, žena mu však zemřela ještě před rokem 1376 (odvívá se podle názoru na rok Tomášova narození), ale Štítný velmi dbal na to, aby ji v dobrém připomínal jejich dětem, kterých se jim narodilo pět, nicméně bohužel tři z nich zemřely. Tomášovi tak zůstala jen dcera Anežka a syn Jan, který však patrně zemřel ještě dříve než Tomáš. K Anežce se ve svých spisech obrací mnohem častěji a žádá ji, aby s bratrem vycházela a nermoutila se, že z dědictví dostane více její bratr než ona, neboť Jan se patrně jednou ožení a bude mít děti a čeleď, ale pro Anežku by si přál počestný panenský život zasvěcený Bohu. Bratrovu manželku by měla brát jako svou sestru a jejich děti jako své vlastní a měla by je vést od světského života k Bohu. Anežka žila od roku 1401 v domě ve Starém Městě pražském vedle Betlémské kaple, podle otcova přání žila ve zbožnosti a čistotě a zemřela patrně někdy na přelomu 20. a 30. let 15. století. Tomáš Štítný v roce 1381 pronajal svou tvrz ve Štítném Zbyňkovi z Kamenice a natrvalo se usadil v Praze.⁴⁸

2.2 DÍLO TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO

Prvním rozsáhlejším Štítného dílem jsou *Řeči besední*, které dokončil brzy po roce 1370. Jedná se o dialog mezi otcem a dětmi (děti se ptají, otec jim odpovídá) o křesťanských otázkách. Dílo je určeno dospívajícím, proto byla zvolena právě rozprava, neboť strohé kázání by děti zřejmě nebavilo. *Řeči besední* se dochovaly ve dvou rukopisech, z nichž jeden je uložen v Budyšíně a druhý v Paříži. V roce 1897 editoval toto dílo Martin Hattal, v roce 1901 František Stejskal.⁴⁹ O nejnovější edici se zasloužila Milada Nedvědová v roce 1992.

Nejobsáhlejším dílem jsou *Řeči nedělní a sváteční* z roku 1392, které však nejsou zachovány úplně. Spis není určen dětem, nýbrž zejména lidem, kteří z nějakého důvodu nemohou být přítomni v kostele (např. pro nemoc). Jedná se o náboženské dílo čerpající z překladů homilií, církevních Otců či kněží. Dochovalo se ve dvou rukopisech, z nichž jeden se nachází v pražské univerzitní knihovně a druhý

⁴⁷ Tamtéž, s. 11–15.

⁴⁸ Tamtéž, s. 8–11.

⁴⁹ KAŇÁK, Miloslav – ŠIMEK, František: *Osobnost a dílo Tomáše ze Štítného...* s. 22.

na Strahově. V roce 1929 dílo editoval Josef Straka, v roce 1956 pak František Šimek v knize *Knížky o hře šachové a jiné*.⁵⁰

Náboženská díla kratšího rozsahu zvané traktáty dával Štítný do sborníků. Počet traktátů v těchto sbornících je různý, určité traktáty se i opakují. Celkem je dochovaných sborníků sedm, ovšem pouze *Klementinský* je původní, zbytek jsou opisy (*Vyšehradský, Opatovický, Musejní, Jesuitský, Sázavský, Vávrův*). *Klementinský sborník* se nachází v pražské univerzitní knihovně a o jeho edici se v roce 1852 postaral Karel Jaromír Erben pod názvem *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*.⁵¹

Zachovaných traktátů je celkem 26. Mezi nejvýznamnější patří bezesporu *O Věře, o naději a o milosti*, který pojednává o základních křesťanských ctnostech, přičemž víru klade na první místo, neboť bez ní by nebylo ani naděje, ani lásky. Jedná se patrně o nejstaršího Štítného dílo. Další jsou např. *O sedmi duchovního stavu stupních, Výklad páteře* nebo *O trojiem stavě, panenském, vdovském a manželském*, kde předkládá jak světlé, tak i stinné stránky těchto stavů, přičemž stav panenský pokládá Štítný podle dobového chápání za nejdůstojnější, ovšem nejvíce se rozepisuje o stavu manželském. Nejpropracovanějším traktátem je však *O hospodářovi, o hospodyni a o čeledi*. Připodobnění společenských stavů k devíti andělským kůrům nalezneme v traktátu *O devieti staviech lidských podobných k devieti kóróm anjelským*. O hříších, ctnostech a jejich vzájemných vztazích pojednávají zase traktáty *O hříšiech, O sedmi šlechetnostech* a *Kterak bojují hříechové proti ctnostem*.⁵²

Mezi spisy, jejichž autorství bylo Štítnému přiřknuto až v pozdější době, patří *Zjevení sv. Brigity*, původem ze Švédska, která se po smrti svého muže vydala cestou zasvěcenou Bohu. Navštěvovala poutní místa v Římě a zapsala zjevení, kterých se jí dostalo od Krista a panny Marie. Štítného překlad má opět poučný charakter v oblasti nápravy jak společnosti, tak i církve. Dílo vypracoval dvakrát: jednou v kratší verzi pro svou dceru Anežku, podruhé v delší verzi pro širší okruh čtenářů.⁵³ O edici se v roce 2009 postarala Pavlína Rychterová pod názvem *Vidění svaté Brigity Švédské v překladu Tomáše ze Štítného*.

⁵⁰ Tamtéž, s. 22–23.

⁵¹ Tamtéž, s. 23–24.

⁵² Tamtéž, s. 25–26.

⁵³ Tamtéž, s. 27–28.

Pozdější Štítného autorství bylo zjištěno také u díla *Knížky o šašiech (o hře šachové)*, které jsou dostupné v edici Ferdinanda Menčíka a následně Františka Šimka, a u *Legendy o Barlaamu a Josafatovi*, kterou Štítný též vyhotovil v kratší a širší verzi.⁵⁴ Duchovní román vypráví o indickém králevici a jeho cestě ke křesťanství.⁵⁵

2.3 POJETÍ VÝCHOVY V DÍLECH TOMÁŠE ŠTÍTNÉHO

V této kapitole bude pojednáno o výchově očima Tomáše Štítného v těch dílech, ve kterých se obrací především k dětem a ideálnímu rodinnému prostředí. Náboženské aspekty Tomášovy mravouky budou zahrnuty pouze do té míry, do jaké úzce souvisí s výchovou světskou, ne církevní. Musíme však brát v potaz, že v době středověku spolu světská a církevní výchova velmi úzce souvisely, neboť cílem každého výchovného působení bylo, aby subjekt oné výchovy nakonec došel spásy v království nebeském. Mezi světskou a církevní výchovou tak panuje pouze velmi tenká hranice.

2.3.1 ÚLOHA OTCE

Vzhledem k tomu, že většina Štítného děl je věnována dětem, zejména pak jeho dceři Anežce, můžeme soudit, že měl Štítný k dětem poměrně blízký vztah a záleželo mu na jejich dobré výchově. V předmluvě ke sborníku Sázavskému sám říká: „*Buoh mój prikázal mi – jako i každému otci – abych vedl vás, mé dietky, v jeho cestách a ukázal je vám.*”⁵⁶ Můžeme se tedy domnívat, že hlavním záměrem, proč Štítný svá výchovná díla psal, bylo, že si plně uvědomoval tuto rodičovskou povinnost, kterou je primárně výchova vlastních dětí v křesťanském duchu. Nejkomplexněji se ukázkovým rodinným prostředím zabývá v traktátu *O hospodářovi, o hospodyně a o čeledi*, kde můžeme hospodáře a hospodyně chápat i jako otce a matku. Čeled’ je podle Štítného dvojí: „...jedni jsou děti, druzí, ještě z daruov nebo ze mzdy slúží,”⁵⁷ (čeledí tedy vždy míním jak čeled’ jako takovou, tak i děti). Hospodář je zde přirovnáván ke slunci, které dává světlo a teplo hospodyně jakožto měsíci a čeledi jakožto hvězdám.

⁵⁴ Tamtéž, s. 28.

⁵⁵ MACHALA, Lubomír a kol. *Panorama české literatury I. Do roku 1989*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum, s. 41.

⁵⁶ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné*. František Šimek (ed.). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 39.

⁵⁷ Tamtéž, s. 111.

Nejdůležitější povinností hospodáře je tak jít hospodyně a čeledi ve všem příkladem: „...jakož slunce světlo jest a od něho měsíec i jiné hvězdy berú světlost a všecko shřievá i nečistotu bláta vysušuje, takéž hospodář sám najprv má světl býti, dobrými skutky a dobrými příklady má svú čeled osvěcovati...“⁵⁸ V případě, že hospodyně nebo čeleď pochybí, hospodář by je měl svými radami či napomenutím přivést zpět na správnou cestu. Jeho úkolem je vést ženu a čeleď k lásce a úctě k Bohu, zajistit, aby chodili na mši, účastnili se kázání, byli poslušni Bohu skrze tato kázání, postili se, když mají, a vystříhali se hříchu. V případě, že se takto bude chovat sám hospodář, hospodyně i čeleď budou jeho chování následovat: „...bude-li hospodář horek v Božím milování, tehdy, jakož slunce vysušuje blatnú nečistotu, takéžť tú horkostí vysuší všicknu smilnú nečistotu v svém domu.“⁵⁹ Zvláštní důraz dává Štítný na děti, neboť ze všeho špatného, co od otce děti převezmou, se bude otec zodpovídat před Bohem. Hospodář musí vzít na vědomí, že zodpovídá i za svá budoucí vnoučata, protože ta zase převezmou vštípené vzorce chování od svých rodičů: „Neb, což dietky vidí od svých starost, bud' zlé nebo dobré, přivyknúť tomu, i svět' děti potom vedú k témuž.“⁶⁰ Má na mysli zejména rouhání proti Bohu, zlodějství či lhaní.

Štítný poukazuje na fakt, na který se v rámci výchovy dětí poukazuje dodnes, a sice že s dobrotou dále dojdeš nežli s přísností. Pokud se hospodáři nedaří zbavit svou čeleď a ženu všeho zlého hned, měl by se o to pokoušet pomalu a s trpělivostí. Ovšem pokud to nejde po dobrém, musí přikročit k takovým opatřením, kterými dá jasně najevo svou svrchovanost, nicméně ideálně bez krutosti. Přesto však má hospodář jako hlava rodiny právo zasáhnout i fyzicky, v čemž se Štítný i přes své nabádání k laskavému zacházení shoduje s dobovými zvyklostmi. Hospodář by se měl také naučit rozeznávat zlé vášně, které však nejsou mířeny proti Bohu, a je tedy možné je u svých svěřenců přehlédnouti stejně jako „kolec často musí přezřieti oři některé jeho vášně, aby jemu v jiném pohodlen byl.“⁶¹ Hospodář by se tedy měl ke své ženě a čeledi chovat dobrotivě, neboť tak káže Písmo svaté, zejména pak svatý Pavel, který poukazuje také na to, že otcové by neměli své syny vyprovokovat: „...aby svých synův nedráždili k hněvu, aby nějak nebyli proti nim lechké mysli a tak rozhněvali Boha, jenž jest kázal otce ctíti; ale velí, aby je vedli v kázni k dobrým obyčejům.“⁶² Povšimněme

⁵⁸ Tamtéž, s. 99.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, s. 100.

⁶¹ Tamtéž, s. 100–101.

⁶² Tamtéž, s. 102.

si, že Štítný mluví výhradně o *synech*, ne o dcerách, můžeme tak soudit, že vztah otce s dcerou byl podle něj v souladu s dobovými zvyklostmi jiný než vztah otce se synem.

2.3.2 ÚLOHA MATKY

Dobrá hospodyně by měla především milovat a ctít svého muže a jeho rodiče. Měla by se starat o čeleď a o dům, respektive být pořádná, „*aby duom nebyl šereden, neumeten jako svinec*.“⁶³ Žena by měla dbát také na to, aby se vyvarovala opilství a zlé mluvě, neboť obojí je zvláště u ženy velmi nežádoucí a odpuzující. Stejně mluví i o století později univerzitní mistr Pavel Žídek, který přidružuje ještě například obžerství či chamtivost. Ve vztahu k čeledi by se měla vyvarovat hádkám, protože s dobrým slovem dojde dále, než když se bude snažit dosáhnout toho po zlém, jak zmiňoval Štítný už ve vztahu hospodáře k ženě a čeledi. Dobrá hospodyně se obléká počestně a pokorně, poslouchá svého muže, čímž jde příkladem čeledi, která pak též bude svého hospodáře/otce poslouchat a ctít. Zvláště své děti by měla vést ke zbožnosti a modlitbám, a to vždy po dobrém, pokud je to možné, „*neb naučenie mateřino často děti tvrdě drží, a druhdy tvrze než otcovo*,“⁶⁴ proto by dobrá žena a matka měla více myslet na své blízké než sama na sebe. Štítný pravděpodobně bere v potaz fakt, že děti trávily běžně mnohem více času s matkou nežli s otcem, proto si podle něj z matčiných slov vezmou více než z otcových.

2.3.3 CHOVÁNÍ DĚTÍ

Štítný uvádí, že křesťanská čeleď by se měla chovat šlechetně jako hvězdy, aby se po smrti mohla připojit k blahoslavené čeledi Boží na nebesích. Děti i sluhové by měli poslouchat hospodáře, čehož dosáhnou skrze pokoru a lásku, jež by jim měly být nejvyššími ctnostmi, neboť „*z pokory a pro tu milost nebude sobě vážiti protivenstvie, a z toho hospodáře poslušen bude; neb poslušenstvie pochází z milosti a pokory*.“⁶⁵ Vztah mezi hospodářem a čeledí by nikdy neměl dojít do bodu, že by se hospodář bál čeledi něco rozkázat, protože Božím záměrem bylo, aby mladší poslouchali starší a čeleď hospodáře. Kdo se této zavedené boží moci protiví, bude odsouzen. Čeleď i děti však musí mít na paměti, že nejprve je třeba poslouchat Boha,

⁶³ Tamtéž, s. 105.

⁶⁴ Tamtéž, s. 109.

⁶⁵ Tamtéž, s. 111.

kterého musí poslouchat i hospodář/otec, proto nemusí uposlechnout hospodáře v případě, že je tento v rozporu s Bohem. Omluvou však není, když čeled' neví, co káže Bůh, neboť právě z toho důvodu mají poslouchat kněží, o nichž dle vlastního zdravého uvážení usoudí, že jsou moudří, protože kněží jsou ti vyvolení, jež Bůh ustanovil jako své zástupce zde na zemi. Základem je samozřejmě Desatero božích přikázání,⁶⁶ jejichž dodržováním lze i podle Husovy *Dcerky* nejlépe dokázat lásku k Bohu, jenž pak člověku pomůže odolat pokušení k hříchu.

Výklad křesťanství rozvádí Štítný dětem v díle *Řeči besední*, které sepsal se vzpomínkou na své vlastní rodiče: „...vzpomínaje, kak mi jest z mladu mило bylo cosbud' slýchati křesťanských věcí od otce svého a od mateře, pro něž jsem pak i v písma přišel v někakú známost, vymyslíl jsem knihy tyto.“⁶⁷ V podobě dialogu otce s dětmi zde rozebírá Boha, jeho vlastnosti a možnosti, jak ho poznat, dále se pak zabývá svatou trojicí, přičemž speciální pozornost věnuje Kristu. Celé dílo se nese v duchu nabádání k následování a milování Boha, střežení se hříchu a možností, jak hříšné skutky napravit, aby i hříšník skrze Boží milosrdenství došel spasení.⁶⁸

Náklonnost k Bohu ukazuje čeled' svým smýšlením, mluvou i jednáním. Po řeči poznáme, z jakého kraje kdo je (Štítný dává za příklad Čechy či Rakousy), proto lze i podle zlé či vulgární mluvy poznat, „že z diáblava královstvie jest, a po dobré řeči znáti, že jest z Božieho královstvie.“⁶⁹ K těmto ďábelským řečem řadíme zejména lhaní, pomluvy a rouhání. Zvláště jsou pak Bohu protivné zlé skutky jako smilstvo, obžerství, lakota, hrdost, hněv, závist a lenost, kterých by se měli všichni vyvarovat nejen v činech, ale také v písních, jimiž se chtějí odreagovat a potěšit, neboť toto potěšení je proti Bohu. Zpívat mohou například o svatých, Hospodinovi či ctnostných vlastnostech. Chválu a lásku k Bohu je potřeba dokazovat modlitbami a účastí na mši, kázání a zpovědi, kde se v kleče zpovídají ze svých hříchů, přičemž za jeden z nejzávažnějších hříchů pokládá Štítný smilstvo.⁷⁰

Hospodáře/otce by měla mít čeled'/děti v úctě, zřici se veškerého hanění a pomluv vůči němu, stejně tak se vyvarovat i přílišného vychvalování, neboť „chvála prielišná, tať se zdá, by pochlebovanie bylo.“⁷¹ Ve vztahu k sobě navzájem by „pak

⁶⁶ Tamtéž, s. 111–112.

⁶⁷ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Řeči besední*. Milada Nedvědová (ed.). Praha: Academia, 1992, s. 15.

⁶⁸ Tamtéž, s. 7–8.

⁶⁹ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné...*, s. 117.

⁷⁰ Tamtéž, s. 117–119.

⁷¹ Tamtéž, s. 121.

*čeled najprv srdcem čistú mají k sobě milost mieti, v ničemž nemajíc k sobě závisti a nehrdajíc jeden druhým, a tu milost sobě rozličnými dobrými skutky ukazují.*⁷² Čeled' či děti v sourozeneckém vztahu by se sobě navzájem neměli posmívat či se na sebe hněvat, naopak by si měli pomáhat a bratrsky si radit. V případě, že dojde k nějaké křivdě, lze ji napravit skutečnou lítostí, zpovědí a odčiněním v podobě dobrého skutku, pak je možné po smrti dojít království nebeského.⁷³ Stejného názoru je i Hus, který v *Dcerce* zmiňuje, že pokud k hříchu dojde, je možné ho odčinit pouze upřímným pokáním.

Štítný dává dětem za příklad svatou Alžbětu, která pokorně prosila za odpuštění své vrstevnice, když měla pocit, že je snad nějak rozhněvala. Děti by si z ní měly vzít příklad a stejně jako ona si své neshody například se sourozenci vyřešit sami, aniž by tím trápili rodiče.⁷⁴

2.3.4 ROZHODNUTÍ PRO JEDEN ZE TŘÍ STAVŮ V MLÁDÍ

Poučení, jak by se měly chovat starší děti v souvislosti s tím, k jakému ze tří stavů se přidruží, podává Štítný v traktátu *O trojím stavu*. Člověk, jenž chce být spasen, musí podle Štítného patřit k jednomu ze tří stavů – panenskému, manželskému nebo vdovskému.⁷⁵ V traktátu dává Štítný zejména své dceři Anežce poučení o tom, jak vypadají světlé i stinné stránky těchto stavů. Za nejdůstojnější pokládá panenství, následně vdovství a až na posledním místě manželství. Štítný si přál, aby se Anežka rozhodla pro stav panenský, nicméně toto rozhodnutí měla učinit dobrovolně, proto jí zde předkládá všechny radosti i úskalí stavů ostatních.⁷⁶ Pokud se člověk rozhodne pro stav panenský dobrovolně, je šlechetnější než člověk, který v panenském stavu zůstane pouze proto, že nenašel životního partnera. Panny jsou dvojí – ty, které se zasvětily Bohu a též se podle toho chovají, a pak panny, jež Štítný označuje za „helmbrechtné“. Tyto panny sice žijí v čistotě, ale více než po Božím obdivu touží po obdivu světském, myslí na muže, vyzývavě se oblékají a ukazují.⁷⁷ I Hus později v *Dcerce* mluví o tom, že prostředkem k pokornému životu je vyvarování se hříchu

⁷² Tamtéž, s. 123.

⁷³ Tamtéž, s. 123–124.

⁷⁴ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Život svaté Alžběty*. Jaroslav Kolár (ed.). Praha: Paseka, 2006. Scholares, s. 26.

⁷⁵ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné...*, s. 49.

⁷⁶ JANČÍK, Josef. *Tomáš ze Štítného, učitel života: systematický výklad jeho mravouky*. Brno: Akord, 1940. Edice Akord. Knihy duchovní orientace, s. 118.

⁷⁷ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné...*, s. 50–51.

smělosti, který odvádí ženy od Boha. Touto „smělostí“ je myšleno právě ono hříšné ženské chování, protože dobrá žena by měla být cudná, stydlivá a poslušná. Štítňý připomíná, že „*lepšieť jest pokorná žena než hrdá panna*“, proto by helmbrechtná panna měla raději vstoupit do manželství, přičemž i tak se musí zbavit těchto svých hříšných zvyků a před svatbou je odčinit pokáním. Pokud se však rozhodne přičlenit k první skupině počestných panen a napraví své chování, bude její stav stále důstojnější než stav manželský.⁷⁸ Štítňý tak nepřímě dává najevo, že primární je lidské jednání jako takové, ne stav, ve kterém se člověk nachází, neboť jde především o to, jak se člověk ve stavu chová, proto může dojít i ke skutečnosti, že pokorná žena bude chvályhodnější než hrdá panna.

Pokud se panny či panicové rozhodnou vstoupit do manželství, neměli by před tímto vstupem porušit svůj panenský stav, neboť tak káže Bůh. Štítňý tak stejně jako v traktátu *O hospodárovi, o hospodyni a o čeledi* velmi odsuzuje smilstvo, které je podle něj jedním z největších hříchů vůbec. V tomto názoru se dozajista shoduje s dobovými církevními zásadami. Vzhledem k tomu, že muž je silnější než žena, měl by tomuto přikázání věnovat o to větší pozornost. Zde můžeme vidět, že se Štítňý obrací nejen ke své mladistvé dceři, ale též ke svému synovi. Pokud muž tímto způsobem hřeší, než vstoupí do manželství, a dostatečně se z toho nevyzpydává a neodčiní tak své skutky, hrozí mu, že ho Bůh za jeho prohřešky potrestá neposlušnou či hloupou ženou, neboť: „*duom a zbožie přicházia od otcov, ale žena múdra zvlášte od Boha*.“⁷⁹ Žena by za stejné prohřešky mohla být zase potrestána manželem opilcem, cizoložníkem či se zálibou v hraní kostek, proto pokud chce mít dobrého muže, měla by na manželství čekat v čistotě, studu, učit se hospodářským pracím, modlit se, střežit se hříchu a žít v souladu s Bohem.⁸⁰

2.3.5 MANŽELSTVÍ JAKO IDEÁLNÍ STAV PRO VÝCHOVU DĚTÍ

Jak již víme, ve středověku bylo poměrně běžné, že mezi sebou měli manželé docela velký věkový rozdíl, což způsobovalo, že si pak partneři nebyli úplně blízcí. Štítňý si tento fenomén patrně velmi dobře uvědomuje, neboť pro správný výběr partnera radí rovnost, resp. mladý by si neměl brát starého a urozený neurozeného,

⁷⁸ Tamtéž, s. 51–52.

⁷⁹ Tamtéž, s. 53.

⁸⁰ Tamtéž.

neboť: „*nejedno zlé pochází z té nesvornosti, když se spolu velmi nerovně pojímají.*“⁸¹ Vezme-li si starý mladého, bude mít strach, zda ho ten mladý opravdu miluje, a ten strach mu bude též bránit v plné náklonnosti. Mladí lidé mají též úplně jiné vášně než ti staří, proto by mohlo docházet k vzájemnému sváru.⁸²

Manželský stav je ze tří stavů nejméně důstojný, neboť v něm není zachována sexuální čistota, přesto je však podle Štítného úctyhodný, neboť plozením dětí nahrazuje úbytek populace způsobený v důsledku smrti. Též spojuje lidi v rody a příbuzenstvo, „*ukazuje, kto jsú sobě v rodu bratřie neb sestry.*“ Kromě plození je však v manželství zásadní věrnost a svátost, neboť manželství představuje symbolické spojení Krista s Církví.⁸³

Štítný se plně ztotožňuje s dobovými tendencemi v oblasti manželské sexuality. Vyzývá manžele, aby si uvědomili, že manželství je svátost a Bůh je tímto stavem nevybízí k nečistotě, nýbrž k čistým tělesným praktikám. Doslova říká, že tělesná žádost je jako moře: „*položilt' jest Buoh cíl žádosti tělesné jakožto i moři, aby z své miery nevycházelo.*“ Překročí-li tělesná žádost cíl, jímž je plození potomstva, jedná se již o nečisté praktiky.⁸⁴ Štítný po vzoru dobových církevních představ zrazuje manžele od jakýchkoli praktik, které je stylizují do zvířecích poloh či ženu do role mužské, neboť „*Buoh ustanovil, aby v manželské poctivosti muž jako pán byl nad ženú a žena aby v sprostné pokoře muži poddána byla.*“⁸⁵

Jedním z největších hříchů manželství je cizoložství, resp. zpronevěra proti slibu manželskému. Štítný vnímá cizoložství jako špatné u mužů i žen, nicméně horší je to podle něj jednoznačně u žen, neboť pokud žena porodí dítě, které není jejího manžela, aniž by pravda vyšla najevo, okrádá o rodinné dědictví manželovy vlastní děti, neboť „*cizoložňata budú s nimi diel mieti.*“⁸⁶

Primárním úkolem manželství je ve středověku přivádět na svět potomky, proto jakékoli snahy o antikoncepci, z nichž Štítný zmiňuje kouzla či nápoje, jsou velkým hříchem, který se stupňuje v případě, že dochází k úmyslnému ztracení již počatého plodu nebo dokonce narozeného dítěte.⁸⁷

⁸¹ Tamtéž, s. 54.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Tamtéž, s. 85.

⁸⁴ Tamtéž, s. 86.

⁸⁵ Tamtéž, s. 88–89.

⁸⁶ Tamtéž, s. 88.

⁸⁷ Tamtéž.

Manželství by mělo být příkladem pro děti, jak se již zmiňuji výše. Co činí otec s matkou, budou činit i jejich děti, proto by manželé jako zakladatelé rodiny měli dbát na to, aby se modlili, chodili na mše a dobrá kázání, protože pokud tak nečiní, nejenže dětem brání, aby jednou došly spasení v království nebeském, ale sami ho pro své provinění nikdy nedojdou.⁸⁸ Správné rodinné prostředí je tedy v první řadě bohabojné a Boha ctí.

Pokud rodiče své děti nevychováají v duchu křesťanském, což u nich může vést k vulgaritě či později smilnému chování, je rodičovskou povinností proti tomu podniknout opatření, ne se této skutečnosti smát či v tom děti dokonce podporovat. Rodiče by za špatnou výchovu mohli dojít zatracení v pekle, kde se tak jejich vinou ocitnou i děti, které jim zde způsobí větší muka než ďáblové. Nejhorší jsou hrdé matky, které zajímá pouze fyzická stránka jejich dětí, ne ta duševní, proto se rmoutí, když jejich děti žijí v chudobě, ale ne když hřeší. V první řadě by je vždy měla vést ke zbožnosti.⁸⁹ Stejně napomenutí nacházíme i v *Životě svaté Alžběty*: „...*nebud'te tiem veseli, když se vaše dietky neb bratrňátka stavějí hrdě, vzhledie smilně, vzelží chytře, vši postavú ukazujíc, že v kořeně jich srdce ne Boha, ale světa milovanie usazeno.*“⁹⁰ Můžeme soudit, že podle Štítného tak primárním úkolem manželství není děti pouze plodit, ale též je správně vychovávat, neboť jedině tak mohou dojít spasení všichni.

Křesťanskou výchovu je dobré začít už v raném věku dítěte, jak nabádal i Karel IV. ve svém spise *Vita Caroli*. Štítný dává za příklad sv. Alžbětu, která: „*ještě jsúc v dětinských letech, darem božie milosti pohnula se svým srdcem k svému tvorci, dětinskú svú budúci svatost jako zvěstujíc, neb jest velmi ráda klekala, ručice spínajíc před oltářem, oči vzvodiec k nebesuom vzhóru a často pokorně padajíc křížem.*“⁹¹ Štítný si stejně jako Karel IV. dobře uvědomuje, že „*se trnek za mladu ostrí,*“⁹² proto je velmi důležité, aby se děti ke správnému a bohabojnému chování vedly od malička, neboť to bude utvářet jejich budoucí chování v dospělosti.

Nejdůležitější součástí manželství, a tudíž i rodiny, je však láska, neboť „*kdež ta jest, jest-li pravá, tu v ničemž nenie nedostatku.*“⁹³ Láska mezi manželi navzájem,

⁸⁸ Tamtéž, s. 87.

⁸⁹ Tamtéž, s. 88.

⁹⁰ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Život svaté Alžběty*..., s. 26.

⁹¹ Tamtéž, s. 25–26.

⁹² Tamtéž, s. 26.

⁹³ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné*..., s. 91.

z níž pramení také věrnost a úcta, láska k dětem a láska k Bohu jsou dle Štítného tedy klíčem k ideálnímu a spokojenému soužití středověké rodiny.

2.3.6 VDOVEC ČI VDOVA V ROLI VYCHOVATELŮ DĚTÍ

V rámci vdovského stavu se Štítný obrací ve stejném poměru k mužům i ženám, což může být způsobeno patrně tím, že Tomáš sám došel po smrti své ženy stavu vdovského, který považuje za méně důstojný než stav panenský, ale kvůli jeho tělesné čistotě zároveň důstojnější než manželský. Vdovec/vdova tak můžou radit jak pannám/panicům, tak i manželům, neboť sami zažili obojí. Starší vdovce či vdovy Štítný zrazuje od dalšího manželství, neboť jejich nový zpravidla mladší partner by mohl mít větší zájem o jejich majetek než o ně samotné.⁹⁴ Druhým případem může být, že vdova má stále v srdci svého zemřelého muže a s novým by pak vlastně měla dva, a to i v případě, že ji její zemřelý muž bil, neboť „*dobré se dlouho pomní, ale zlé ještě déle.*“⁹⁵ Třetím případem je pak vdova, která měla tak dobrého manžela, že nevěří, že by našla stejného či lepšího, a pokud ano, tím více by se bála, že jí znovu umře.⁹⁶ Druhé manželství však také není dobré pro děti, neboť pokud se bude vdova v novém manželství snažit usměrnit děti svého muže, bude za zlou macechu. Když bude k dětem naopak moc benevolentní, vyslechne si kritiku, že se o ně dostatečně nestará, a děti ji též nebudou mít rády.⁹⁷ Je tedy zřejmé, že Štítný si velmi dobře uvědomuje, jak důležité v jeho době bylo, co si myslí ostatní lidé žijící mimo domácnost (sousedé, známí apod.); dobrá pověst byla základem.

V případě mladé vdovy radí Štítný další manželství, neboť může dojít k tomu, že vdova po nějaké době začne opět toužit po muži, ale jelikož se bojí, že její nový manžel by stál pouze o její majetek, má s ním raději poměr tajně. Smilstvo, jak už víme, Štítný v souladu s dobovými tendencemi velmi odsuzuje a věří, že takové tajné poměry se stejně neutají. Žena by též mohla otěhotnět a ve snaze poměr zakrýt se plodu zbavit či ze stresu potratit, tudíž by se stala nejen smilnicí, ale i vražedkyní, proto je lepší, aby se raději rovnou znovu vdala.⁹⁸

⁹⁴ Tamtéž, s. 75–76.

⁹⁵ Tamtéž, s. 76.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ JANČÍK, Josef. *Tomáš ze Štítného, učitel života...* s. 124.

⁹⁸ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné...*, s. 79.

Štítný podle slov sv. Pavla nabádá vdovy (případně vdovce), aby dobře pečovaly o své děti a vychovávaly je, neboť se tak odplatí svým rodičům, kteří se v dětství starali zase o ně. Tomáš tak dokazuje, že mu v první řadě záleží na péči o děti, teprve poté následuje starost o další členy rodiny či blízké osoby. Napomíná vdovy, že v souladu s tímto stavem musí být pracovité a starostlivé, konat dobré skutky skrze činy a teprve poté se obracet k Bohu skrze ducha, neboť lásku k Bohu prokáží nejlépe láskou k bližnímu, o něhož jí Bůh ustanovil pečovat. Nesmí se však poddat práci zase natolik, že by neměla čas se modlit a chodit na mše.⁹⁹

⁹⁹ Tamtéž, s. 82–84.

ZÁVĚR

O děti se ve středověku běžně staraly převážně matky, neboť otcové trávili kvůli práci většinu času mimo domov, zatímco matky působily v domácnosti. Vzhledem k tomu, že po smrti Tomášovy ženy zůstal tento mravokárce na výchovu dětí sám, velkou měrou se ve svých dílech v rámci výchovy dětí obrací i k otcům. V souladu s křesťanskými představami ponouká otce, aby šli celé své rodině příkladem, neboť jejich rodiny k nim jako ke svým vůdcům vzhlíží, tudíž budou napodobovat i jejich chování. Úkolem otce je především vést svou rodinu k lásce k Bohu, která zahrnuje také chození na mši, účast na kázáních, půst a vyvarování se hříchu. Ze všeho špatného, co děti od svého otce převezmou, se bude otec následně zpovídat před Bohem. Štítný potvrzuje otce jako svrchovanou hlavu rodiny, kterou jeho rodina musí poslouchat, nicméně pokud jeho blízcí pochybí, měl by mít trpělivost a na správnou cestu je přivést po dobrém. Štítný si tedy patrně velmi dobře uvědomuje, že kruté chování otců vůči jejich ženám a dětem bylo běžnou praxí, kterou neschvaluje, ale zároveň ani nezakazuje, neboť pokud otec po dobrém neuspěje, má právo zasáhnout i fyzicky. Otec by nikdy neměl být vůči své rodině bojácný v tom smyslu, že by se bál jim něco nakázat, protože Bůh chce, aby mladší poslouchali starší a žena muže. Pokud to otec není schopný ve své domácnosti zajistit, protiví se Bohu.

Zvláštní pozornost věnuje Štítný vztahu otce se synem, kdy nabádá otce, aby své syny neprovokovali a nedráždili k hněvu, neboť si tak rozhněvají Boha, protože ten sice káže, aby děti otce ctily, nicméně ti je mají vést k dobrým zvykům. Štítný se však v této věci již neobrací k dcerám, neboť ženy měly vždy nižší postavení a muž tak proti jejich nesprávnému jednání zasáhnout musí.

Matku nabádá Štítný ve vztahu k dětem k podobným věcem jako otce, a sice aby šla svou zbožností a příkladným chováním dětem příkladem. Opět zdůrazňuje, že přivést na správnou cestu by je měla vždy po dobrém, pokud to jde. Laskavost v rámci výchovy se u Štítného objevuje velmi často. Tomáš si také uvědomuje, že děti bývaly častěji s matkou nežli s otcem, proto připomíná, že z matčina napomenutí si děti vezmou více než z otcova, neboť k matce mají podstatně blíže.

V otázce postavení otce a matky v rodině se tak Štítný skoro věrně shoduje s dobovými tendencemi. Velmi však vyzdvihuje laskavost v rámci výchovy a odsuzuje přílišné tělesné tresty, v čemž je na tehdejší poměry poněkud liberální.

Děti by se ke svým rodičům měly chovat uctivě a laskavě a poslouchat je, zvláště pak otce, o kterém se Štítný zmiňuje více. Mají právo otce neposlechnout pouze v případě, že je otec v rozporu s Bohem, proto je důležité, aby chodily na mše a kázání, a dokázaly si díky nim uvědomit, jak chování v souladu s Bohem vypadá. Základem je znát Desatero, v čemž se se Štítným později shoduje i Hus. K sobě navzájem by se pak děti též měly chovat slušně, neposmívat se, nenadávat si, bratrsky si pomáhat a radit. V případě, že dojde k nějaké vzájemné křivdě, lze ji odčinit lítostí a pokáním, v čemž se Štítný opět shoduje jak s křesťanskými zásadami, tak i s Husem. Za příklad slouží dětem *Život svaté Alžběty*, což je pro svou dobu naprosto typické dílo, neboť životy svatých byly jak dětem, tak i dospělým dávány ve své době za příklad naprosto běžně.

Štítný nezapomíná také na dospívající děti, kterým předkládá světlé i stinné stránky stavu panenského, pro něž se mohou v mládí rozhodnout. Pokud se však rozhodnou pro stav manželský, pak by si až do doby, než do něj vstoupí, měli zachovat panenskou čistotu. V této oblasti se Štítný stejnou měrou obrací jak k dívkám, tak i mužům, kteří jsou silnější než ženy, a tím spíš by se takového hříšného jednání měli vyvarovat. Smilstvo je podle Tomáše těžkým hříchem, za který můžou být manželé posléze potrestáni špatným partnerem. V tomto ohledu se Štítný opět plně shoduje s církevními zásadami.

V rámci manželství si Štítný uvědomuje, že v jeho době byl poměrně běžný věkový rozdíl mezi manželi, před kterým však budoucí manželé odrazuje, neboť pokud si nejsou rovni, nebudou si rozumět, což ovlivní celý chod domácnosti, tedy i děti. Žena by totiž měla být svému muži nejen poslušnou manželkou, ale také věrnou rádkyní a pomocnicí, proto by jejich vztah měl být harmonický. Štítný je tak na dobové poměry v tomto směru velmi osvícený.

Nezapomíná však zdůraznit, že manželský stav je úctyhodný právě z důvodu plození dětí. Ve středověku velké množství dětí v souvislosti se špatnými hygienickými podmínkami umíralo, i samotnému Tomáši zemřely tři děti, proto si hlavní poslání manželství velmi dobře uvědomuje a zakazuje jakékoli formy antikoncepce. Těžkým hříchem je nejen ve středověku také cizoložství, které Štítný silně odsuzuje hned z několika důvodů. Úkolem manželství však není děti pouze plodit, ale také je v křesťanském duchu vychovávat, a to již od útlého věku, kde dává opět za příklad svatou Alžbětu. V této představě se shoduje i s výchovnými představami Karla IV.

Štítný nezapomíná zmínit, že pokud rodiče nevychováají své děti správně, čeká je za to po smrti zatracení v pekle, neboť špatnou výchovou nebrání v posmrtné spáse pouze sobě, ale také svým dětem.

Tomáš věnuje též velkou pozornost výchově dětí, kterou má na starosti vdova či vdovec, jímž se sám stal. Vdovy zrazuje od druhého manželství z několika důvodů, pro účely mé práce byl však klíčový důvod týkající se dětí. Ve druhém manželství by se vdova musela starat také o děti svého nového muže. Pokud by se je snažila usměrňovat, budou ji brát jako zlou macechu, a pokud se zachová příliš benevolentně, v očích ostatních lidí bude za špatnou matku. Pokud je však vdova mladá, měla by se znovu vdát, neboť takové ženy často začnou znovu toužit po muži, ale ze strachu o majetek se s muži setkají tajně, z čehož by mohlo vzejít těhotenství, které by pak ze strachu ženy o svou pověst mohlo dopadnout potratem či infanticidou, což byl ve středověku smrtelný a přísně trestaný hřích. Hlavním úkolem spořádané vdovy či vdovce je starat se o své děti a následně další rodinné příslušníky.

Výchovná díla pozdního středověku českých zemí včetně díla Štítného tvoří povětšinou pouze rady a doporučení, jak by se měly chovat děti. Štítný však na rozdíl od svých současníků věnuje velkou pozornost především rodičům (zejména otcům) a tomu, jak by se měli ke svým dětem nebo před svými dětmi chovat, aby ke správné výchově docházelo. Je však nutné si uvědomit, že Štítného výchova v souladu s dobovými církevními tendencemi tkví především v tom, aby děti za své chování a rodiče za správnou výchovu došli spáasy, což se dá také považovat za cíl Štítného výchovy. Správní rodiče vytvářející ideální rodinný prostor jsou bohobojní a v souladu s Bohem také žijí. Štítný nám předkládá zajímavý názor, že na rodinné výchově vlastně závisí, zda bude člověk po své smrti spasen či ne. Štítný se tak stává osobností, která správnou výchovu dětí, resp. výchovu v souladu s Bohem považuje za základ lidského života. S tím souvisí nejen Štítného apel na laskavost v rámci výchovy, neboť sám Bůh je laskavý a milosrdný, ale i zdůraznění, že vdova/vdovec, kteří již splnili své manželské povinnosti, a sice přivedli na svět děti, které společně vychovávali, se nyní, po smrti svého partnera, mají výchově svých dětí plně oddat, neboť lásku k Bohu prokáže člověk nejlépe láskou k bližnímu, o kterého mu bylo ustanoveno pečovat, přičemž na prvním místě je vždy péče o děti. Štítný své děti patrně velmi hluboce miloval a věděl, že nevynaloží-li veškeré své úsilí na to, aby je přivedl na správnou cestu ke spáse, nedojde této spáasy ani on sám. Chtěl tak předložit i dalším rodičům z podobných vrstev jistý „návod“, jak se mají chovat, aby byla zajištěna spása všech,

neboť rodičovskou povinností je podle Štítného především odpovědnost v této věci vůči dětem a posléze budou za své chování souzeni nejen Bohem, ale též svým okolím. Zde nám Štítný také dokazuje, jak silně si uvědomoval, že záleží na tom, co si o vaší výchově myslí ostatní, kteří si z ní, pokud by byla dobrá, mohou vzít také příklad.

Štítný poukazuje na stejné ctnosti jako jiná výchovná díla této doby, a sice převážně na laskavost a zbožnost, stejné vlastnosti také odsuzuje: lakotu, smilnění, opilství či nedostatečnou bohabojnost. Správné rodinné prostředí je podle Štítného především zbožné, laskavé a plné lásky, neboť právě ta chrání od hříchu. Štítný je patrně jediný laik své doby, který popisuje správné rodinné prostředí ve světských rodinách stejného či podobného postavení jako Tomáš sám, neboť výchovná díla vycházela především pro děti aristokratických rodin. Tato díla přitom nemohla být psána laiky, ale pouze mistry, kteří však narozdíl od Štítného sami děti ani manželky neměli a nedisponovali tak osobní zkušeností s rodinným prostředím. Štítný ano a z jeho díla je tak silně cítit osobní zaujetí a otcovská láska, kterou ke svým dětem choval, a jak důležité pro něj bylo poskytnout jim texty, které by mohly dovést děti na správnou cestu. Měl však potřebu přesvědčovat ke stejnému jednání i další rodiče podobného společenského postavení, přičemž kladl velký důraz na to, aby šli svým dětem ve všem (nejen ve zbožnosti) správným příkladem.

Štítný sice svým důrazem na laskavost prosazuje jistou liberálnost ve výchově, nicméně tím, jak silný apel klade na lásku k Bohu, zůstává stále velmi konzervativní, neboť ačkoli sám absolvoval artistickou fakultu pražského učení, ve svých výchovných textech nikde nezmiňuje důležitost vzdělání, ke kterému by rodiče své děti měli též vést a dozajista je v rámci svých možností ve studiích i podporovat. Tyto myšlenky se však v českých zemích objevují až téměř o století později vlivem humanismu.

RESUMÉ

The late medieval educational literature in Czech area, including Štítný's works, mainly has a character of recommendations for children on how to behave. However, Štítný's works also largely apply to the right behaviour of parents (especially fathers) which would lead to a proper education of their children. The main goal of the contemporary church is to achieve salvation of both parents and their children and that is what can be understood as the goal of Štítný's works as well. Good parents create an ideal family environment by living according to God. Štítný claims that family education is what has the biggest influence on being or not being saved after death. With that opinion, Štítný considers good upbringing to be the essence of a human life. Štítný also points out the importance of being gentle and kind. He apparently loved his children deeply and he was aware that he would not achieve salvation himself if he did not try enough to show his children the right path. His works were intended as a manual for other parents of similar social background so that everyone had the chance to be saved. According to Štítný, being saved is the greatest parental responsibility.

In Štítný's view, the ideal family environment is godly, kind and filled with love. He is probably the only laic in his time who describes the environment of secular families or of the families similar to his own. Most of the contemporary educational works concern with aristocratic children but these works were usually written by masters who had no children of their own. Therefore, Štítný's works show more personal affection and paternal love as he genuinely attempted to provide his children with texts leading them to the right path. Other than this, the works were also meant for other parents from his social class and their main idea was for parents to become a good example for their children.

Despite Štítný's emphasis on kindness, he still remains very conservative as he appeals to love God.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRAMENY

1. ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Knížky o hře šachové a jiné*. František Šimek (ed.). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
2. ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Řeči besední*. Milada Nedvědová (ed.). Praha: Academia, 1992.
3. ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš: *Život svaté Alžběty*. Jaroslav Kolár (ed.). Praha: Paseka, 2006. Scholares.

LITERATURA

1. BLECHOVÁ, Lenka: *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel. Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan a kol.: *Ženy a děti ve dvorské společnosti*. Praha: Historický ústav, 2015.
2. GEBAUER, Jan: *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923.
3. HÁBL, Jan – JANIŠ, Kamil: *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010.
4. HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990.
5. JADRNÁ-MATĚJKOVÁ, Hana: „Když se manželé jeden k druhému tak chovají, budou se vždycky dobře míti...“ *Ideály a praxe raně novověkého manželství*. Dějiny a současnost. 41, č. 4, 2019.
6. JANČÍK, Josef. *Tomáš ze Štítného, učitel života: systematický výklad jeho mravouky*. Brno: Akord, 1940. Edice Akord. Knihy duchovní orientace.
7. JŮVA, Vladimír jun. – JŮVA, Vladimír sen.: *Stručné dějiny pedagogiky*. 5. rozš. vyd. Brno: Paido, 2003.
8. LE GOFF, Jacques (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999.
9. LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*. Vydání třetí, ve Vyšehradu druhé. Přeložil Josef ČERMÁK. Praha: Vyšehrad, 2020.
10. MACHALA, Lubomír a kol. *Panorama české literatury I. Do roku 1989*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum.
11. MALÍKOVÁ, Hana: *Štítný a Hus o ženách a dívkách* [online]. České Budějovice, 2009 [cit. 2021-03-24]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/we8bkj/405596>. Bakalářská práce.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce
PhDr. Věra POSPÍŠILOVÁ.

12. NODL, Martin: *Středověk v nás*. Praha: Argo, 2015.
13. REJCHRTOVÁ, Noemi: *Dětská otázka v husitství*. In: Československý časopis historický. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV. 28, č. 1, 1980.
14. VAŠEK, Zdeněk: *Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku v díle čtyř dobových autorů*. Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Roč. 56, č. 1, 2016.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Leona Válková
Katedra:	Katedra historie
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Rok obhajoby:	2021

Název práce:	Pojetí výchovy v dílech Tomáše Štítného
Název v AJ:	The Concept of Education in Works of Tomáš Štítný
Anotace práce:	Práce se zabývá pojetím výchovy dětí a ideálního rodinného prostředí v dílech Tomáše Štítného. V první části je nastíněno obecné pojetí výchovy ve středověku, následuje přehled dobových literárních žánrů zabývajících se výchovou a stručný přehled nejvýznamnějších výchovných děl, která vznikla v českých zemích v době pozdního středověku. Druhá a zároveň stěžejní část práce nejprve stručně popisuje život a dílo Tomáše Štítného, následně se věnuje pojetí výchovy v těchto dílech. Na konci jsou pak shrnuty nejdůležitější poznatky a závěry.
Klíčová slova:	Tomáš Štítný, pojetí výchovy, rodinné prostředí, výchova dětí, pozdní středověk
Anotace v AJ:	This study concerns with Tomáš Štítný's approach to children's education and the ideal family environment. The first part outlines the general medieval approach of upbringing and contains an overview of the contemporary literary genres and the most important educational works which were created in the Czech area in the late Medieval times. The second and most fundamental part of this study describes the life and works of Tomáš Štítný and deal with his approach to children's education. The last part summarizes the major findings and conclusions.

Klíčová slova v AJ:	Tomáš Štítný, concept of education, familial surrounding, education of children, late middle ages
Přílohy vázané v práci:	žádné
Rozsah práce:	39 stran (70 681 znaků)
Jazyk práce:	český